Η ΚΤΙΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΝΑΪΣΚΟΥ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Εἰς τὸν Μυστρᾶν ὑπεράνω τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου καὶ βορειότερον πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Παντανάσσης σώζονται τὰ ἐρείπια ναΐσκου, ἔχοντος τὸν τύπον αἰθούσης καμαροσκεποῦς[1]. Περὶ αὐτοῦ ὁ G. Millet ἐδέχθη κατὰ τὴν παράδοσιν, ὡς φαίνεται, ὅτι ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν[2]. Τὸ ναΰδριον ἐκαθάρισα ἀπὸ τῶν σεσωρευμένων λίθων καὶ χωμάτων[3] τὸ 1952. Κατὰ τὰς γενομένας τότε ἐργασίας εὑρέθη ἐντὸς τῆς Προθέσεως μαρμαρίνη πλάξ, φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἐγχάρακτον ἰαμβεῖον[4] (εἰκὼν 1). Ἡ ἑτέρα ὄψις αὐτῆς, παραμείνασα ἀκατέργαστος, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πλὰξ ἦτό ποτε ἐντετειχισμένη. Τὴν ἐπιγραφὴν μεταγράφω ὡς ἀκολούθως:

Ἔχει λαξευθῆ κατ' ἐπιπεδόγλυφον τεχνικὴν ἐπὶ λίθου διαστάσεων 0,57×0,26×0,09. Ἐντύπωσιν προξενοῦν αἱ παράλληλοι, ὁριζόντιοι ταινίαι, αἱ διαστέλλουσαι τοὺς στίχους, χαραχθεῖσαι, ὡς φαίνεται, κατ' ἐπίδρασιν γραμμῶν, συναντωμένων εἰς ἐπιγραφὰς γραπτάς[5]. Ἡ ἐν τέλει τοῦ πρώτου, τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ ἕκτου στίχου καμπύλη προφανῶς ἐτέθη εἰς πλήρωσιν ἐναπομένοντος κενοῦ. Παρόμοιον συμβαίνει εἰς χειρόγραφα[6].

Ἤγερται ναὸς οὗτος ἐκ βάθρων, ξένε,
παρά γε τοῦ εὐγενεστάτου Λουκάνη·
χάριν γὰρ αὐτοῦ ψυχικῆς σωτηρίας
αὐτῷ θύειν δίδωσι πᾶσι τοῖς θύταις ϯ
Ἤγερται δὲ καὶ ὁ τοῦ Σωτῆρος θόλος
ἔτους ͵Ϛ ϡοῦ Ξοῦ Γ' Ἰν(δικτιῶν)ος Γ ÷|÷

---

[1] Βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἀνασκαφὴ παρεκκλησίων τοῦ Μυστρᾶ, ἐν Π.Α.Ε. τοῦ ἔτους 1952, ἐν Ἀθήναις 1954, παρένθετον πίνακα 1 καὶ σ. 510. Ἡ κάτοψις τοῦ ναϋδρίου ἐν σ. 509.

[2] G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 1, 6[6], κ.ἀ.

[3] Ν. Β. Δρανδάκης, ἔνθ' ἀνωτέρω, σ. 510.

[4] Ἐκ τῶν ἓξ στίχων τῆς ἐπιγραφῆς ἰαμβικοὶ εἶναι οἱ πέντε πρῶτοι.

[5] Βλ. π.χ. τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ εἰς Ἀρτὸν Ρεθύμνης ναΐσκου τοῦ ἁγίου Γεωργίου (1401), ἐν Κρητ. Χρον. ΙΑ', 1957, μεταξὺ τῶν σσ. 88 καὶ 89 πίν. Α', εἰκ. 2.

[6] Ὅπως π.χ. εἰς τὸν Σιναϊτικὸν κώδικα (V. Gardhausen, Griechische Palæographie, Zweite Auflage, Leipzig, 1913, σ. 406 καὶ Ἐδ. Θόμψωνος, Ἐγχειρίδιον Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς παλαιογραφίας, κατὰ μετάφρασιν Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 137).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 12:54:03 EEST - 167.114.118.212

Εἰκὼν 1. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ ναΐσκου τοῦ Μυστρᾶ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 12:54:03 EEST - 167.114.118.212

Στ. 1. *Ἤγερται*. Ἀντὶ ἐγήγερται. Ἄνευ ἀττικοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ἰωσήπῳ ὁ ὑπερσυντέλικος ἤγερτο[1]. *Ξένε*. Ἴσως ἡ λέξις ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶχεν ἐντειχισθῆ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἑνὸς τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ὑπὲρ τὸ καταρρεῦσαν ἀνώφλιον μᾶλλον τῆς βορείου θύρας, τῆς βλεπούσης κατὰ τὴν πόλιν, καὶ ἦτο ὁρατὴ εἰς τοὺς παροδίτας. Μετὰ τὴν κατερείπωσιν τοῦ κτηρίου ἡ πλὰξ περισυλλεγεῖσα ὑπό τινος θὰ μετεφέρθη πρὸς ἀσφάλειαν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὴν Πρόθεσιν, ὅπου σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεχώσθη.

Στ. 2. *Τοῦ εὐγενεστάτου Λουκάνη*. Ἡ παράλειψις τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος εἶναι πιθανὸν ὅτι μηνύει ἄνδρα πασίγνωστον ὑπὸ τὸ ἀναγραφόμενον ἐπώνυμον. Τοιοῦτος δὲ πρέπει τότε νὰ ἦτο ὁ ἰσχυρὸς ἄρχων Νικηφόρος Λουκάνης, ὅστις ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ στάσεις τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς[2], εἶχεν ἄστατον καὶ ραδιοῦργον χαρακτῆρα[3] καὶ ἀπεκλήθη « Πελοποννησιοφθόρος » ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Γ. Σφραντζῆ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ κτίτωρ, ὃν ἀναφέρει ἡ προκειμένη ἐπιγραφή. Ἡ ἄποψις στηρίζει τὴν γνώμην καθ' ἣν ὁ ἀνὴρ ἀνῆκεν εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ δεσπότου τοῦ Μυστρᾶ Δημητρίου[4], μολονότι ἐμφανίζεται συμπράττων μετὰ τοῦ δεσπότου Θωμᾶ[5]. Πάντως εἶναι παραδεδομένον ὅτι ὁ Λουκάνης ὑπεξέκαυσε τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν δεσποτῶν ἔριν τοῦ 1459[6]. Διατελέσας τὸ προηγούμενον ἔτος φρούραρχος τοῦ Ἀκροκορίνθου[7] φέρεται προαποθανὼν τοῦ τελευταίου πολέμου[8], ὃν ἤγειρεν ὁ κατὰ Μάϊον τοῦ 1460 ἐπανελθὼν εἰς Πελοπόννησον Μωάμεθ ἐναντίον τῶν ἀντιμαχομένων δεσποτῶν, καταλύσας ἀμφοτέρους.

Κατὰ τὸν Νῖκον Βέην ὁ Λουκάνης κατήγετο ἐξ ἀφανοῦς γένους[9]. Ἡ εἰς αὐτὸν ἀπονομὴ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἐπιθέτου εὐγενέστατος προφανῶς ὀφείλεται εἰς τὴν ἰσχὺν ἣν ὁ ἀνὴρ ἀπέκτησε καὶ εἰς τὸ σημαντικὸν μέρος, τὸ ὁποῖον διεδραμάτιζεν εἰς τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μεσοῦντα.

Στ. 4. Ὁ Λουκάνης ἀνήγειρε τὸν ναὸν καὶ εἰς αὐτόν, καίπερ ἱδρυθέντα

---

[1] Λεξικὸν τῶν Liddell-Scott κατὰ μετάφρασιν Μιχ. Κωνσταντινίδου, τόμ. Β', Ἀθῆναι, 1934, λ. *ἐγείρω*.

[2] D. Zakythinos, Le despotat grec de la Morée, τόμ. I, Paris 1932, σσ. 248, 256, 261.

[3] Βλ. καὶ Νῖκον Βέην ἐν ἄρθρ. *Λουκάνης Νικηφόρος* τοῦ Ε.Λ.Ε.

[4] D. Zakythinos, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 261.

[5] Ν. Βέης.

[6] Παρὰ Δ. Ζακυθηνῷ, αὐτόθι.

[7] Βλ. καὶ Ν. Βέην.

[8] Βλ. καὶ Ν. Κ(α)λ(ομενόπουλο)ν ἐν ἄρθρ. *Λουκάνης Νικηφόρος* τῆς Μ.Ε.Ε.

[9] Ἔνθ' ἀνωτέρω.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 12:54:03 EEST - 167.114.118.212

ὡς ἰδιόκτητον [1], « θύειν δίδωσι πᾶσι τοῖς θύταις ». Ἡ φράσις δυνατὸν νὰ σημαίνῃ ἢ ὅτι ὁ ναὸς παρέμεινε μὲν ἰδιόκτητος, ἀλλ᾽ ἐκ παραλλήλου, « χάριν ψυχικῆς σωτηρίας » τοῦ ἱδρυτοῦ, παρεχωρεῖτο τὸ δικαίωμα εἰς οἱονδήποτε ἐν ἐνεργείᾳ ἱερέα ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας τοῦ ἰδιοκτήτου νὰ τελῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν θείαν λειτουργίαν ἢ ὅτι τὸ ἱερὸν κτίσμα παρεχωρήθη εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἡ φράσις δὲν εἶναι νομίζω ἀπηλλαγμένη μεγαλορρημοσύνης.

Θύταις. Οὐχὶ σπανίως εἰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς οἱ ἱερεῖς ἀποκαλοῦνται θύται [2].

Στ. 5. *Σωτῆρος.* Ὁλόκληρος ὁ στίχος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἔννοιαν τοῦ πρώτου στίχου, μνημονεύων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ, ὅπερ ἐκεῖ εἶχε παραλειφθῇ. Ἀπίθανον προσπίπτει νὰ νοῆται ἀκαθορίστως ὡς « θόλος τοῦ Σωτῆρος » ἄλλος ναός, εἰς τὸν ὁποῖον κυρίως ἀναφέρεται ἡ παρατιθεμένη χρονολογία, χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχῃ ἀναγραφῇ τὸ ὄνομα τῆς « ἐκ βάθρων » ἐγερθείσης ἐκκλησίας, δι᾽ ἣν ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ σύνδεσμος καὶ προσετέθη διὰ μετρικοὺς λόγους. Ναὸν τοῦ Σωτῆρος ἐν Μυστρᾷ δὲν ἔχω ὑπ᾽ ὄψει. Καὶ ὑπάρχουν μὲν εἰς τὴν νεκρὰν πόλιν πολλοὶ ναΐσκοι, ἀλλὰ τῶν πλείστων τὰ ὀνόματα ἀπήλειψεν ὁ χρόνος. Εἰς τὸν Χριστὸν ἦτο καθιερωμένος ὁ ἐν Μυστρᾷ ναὸς τῆς Μονῆς Ζωοδότου, ὁ ταυτιζόμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Χατζηδάκη πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας [3], ὅστις ὅμως ἱδρύθη περὶ τὸ 1350 ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος πρέπει νὰ νοήσωμεν ναὸν τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ [4]. Ναΰδριον τῆς Μεταμορφώσεως ὑπάρχει

---

[1] Καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἰσχύουσαν (μέχρι τοῦ 1940) νομοθεσίαν « *ἀρχαιοτάτη λόγῳ τοῦ κτήτορος... διάκρισις τῶν ναῶν εἰς ἰδιοκτήτους, μοναστηριακοὺς καὶ ἐνοριακοὺς πρόκειται. Ὁ ἰδιόκτητος ναός, ὑπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν ἰδιώτου κυριότητα τελεῖ... ἡ δ᾽ ἐν αὐτῷ ἱερουργία, κλήσει τοῦ ἰδιοκτήτου, παρ᾽ ἐφημερίου ἐν ἐνεργείᾳ ἐπιτελεῖται. Τοιοῦτος ναὸς εἰς ἐνοριακὸν μετατίθεται, ὁμογνώμονι ἐνορίας καὶ ἰδιώτου ἐννόμῳ πράξει, ἡ δὲ εἰς κοινὴν χρῆσιν ἰδιοκτήτου ναοῦ ἔκδοσις τοιαύτην τοῦ ἐπ᾽ αὐτοῦ δεσπόζοντος σιωπηρὰν βούλησιν δηλοῖ* » (Εὐαγ. Φιλιππότου, Σύστημα Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὰ παρ᾽ ἡμῖν κρατοῦντα, Τμῆμα δεύτερον, Δημόσιον Ἐκκλησίας δίκαιον, ἐν Ἀθήναις 1915, σσ. 266 - 267). Εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὅμοια ἴσχυον ἐν Ἑλλάδι εἰς χρόνους παλαιοτέρους καὶ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα.

[2] Ὡς εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Μαιονίας τοῦ 1057 - 1058 (H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure, Paris 1922, σ. 121[1]), εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης (G. Gerola, Monumenti veneti dell'isola di Creta, vol. quarto, Venezia 1932, σσ. 431, 437, 508, 547, 566).

[3] Μ. Χατζηδάκη, Μυστρᾶς, β' ἐκδ., Ἀθῆναι 1956, σ. 68.

[4] Οὕτω π.χ. οἱ ναοὶ α) ἅϊ - Σωτήρας (περὶ τὸ 1000) εἰς τὴν Γαρδενίτσαν τῆς Μάνης β) ὁ Σωτὴρ (12ου αἰ.) παρὰ τὴν Ἄμφισσαν (Α. Ὀρλάνδος, Α.Β.Μ.Ε., Α, 1935, σ. 181) γ) ὁ ναὸς « τοῦ Κ(υρίο)υ ἱμῦν Ἰ(η)σοῦ Χ(ριστο)ῦ καὶ σωτῆρος » (1303) εἰς Μεσκλὰ Κρήτης (Α.Β.Μ.Ε., Η', 1955 - 1956, σσ. 128, 166) εἶναι ἀφιε-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 12:54:03 EEST - 167.114.118.212

μὲν ἔξω καὶ ΒΑ τοῦ Μυστρᾶ, ἐπὶ χθαμαλοῦ γηλόφου ἐντὸς κυπαρισσῶνος, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι πολὺ νεώτερον. Ἔπειτα φαίνεται, ἀπίθανον νὰ μετεφέρθη ἡ προκειμένη πλὰξ ἔκ τινος ἄλλου ναοῦ ἔξω τοῦ Μυστρᾶ εὑρισκομένου εἰς τὸν ναΐσκον τὸν λεγόμενον « τῶν Ταξιαρχῶν », ἐνῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τειχῶν τῆς πόλεως μεσολαβοῦν ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν ναοί. Δι᾽ αὐτὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται καὶ εἶχεν ἐντειχισθῆ εἰς τὸ ναΰδριον ἐν ᾧ εὑρέθη, ὅπερ δὲν ἐτιμᾶτο ἐπ᾽ ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν, ὡς θέλει ἡ παράδοσις, ἀλλ᾽ ἦτο καθιερωμένον εἰς τὸν Σωτῆρα.

Θόλος. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς καμάρας, ὡς καὶ νῦν [1], καὶ κατὰ συνεκδοχὴν ἀντὶ τοῦ ναός.

Στ. 6. Τὸ ἔτος 6963 ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως 1455, καθ᾽ ὃ εἴχομεν ὄντως τρίτην ἰνδικτιῶνα.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἐν Μυστρᾷ ναΐσκος, ὅστις ἐθεωρεῖτο φερώνυμος τῶν Ταξιαρχῶν εἶχεν ἱδρυθῆ ὑπὸ ἰσχύοντος ἰδιώτου πρὸς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μεγαλόστομος μνημόνευσις τῆς παραχωρήσεως καθ᾽ ἣν ὁ κτίτωρ « θύειν δίδωσι πᾶσι τοῖς θύταις », μηνύουσα, ὡς νομίζω, ἐξαίρεσιν φαίνεται ἐνισχύουσα τὴν ἄποψιν [2] ὅτι τὰ μεμονωμένα ναΰδρια τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν ἰδιωτικὰ κτίσματα.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

ρωμένοι εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ εἰς ἀνέκδοτα συμβόλαια τοῦ Κρητὸς νοδάρου Μανουὴλ Βαρούχα (τέλη 16ου - ἀρχαὶ 17ου αἰῶνος), ἀποκείμενα εἰς τὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (ἱκανὰ τῶν συμβολαίων τούτων ἑτοιμάζει πρὸς δημοσίευσιν ἡ φιλόλογος κ. Μαρία Παπαδάκη - Δρανδάκη, παρ᾽ ἧς καὶ ἐδανείσθην τὰς παρεχομένας μαρτυρίας) μνημονεύεται : α) Ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκι Ἀμαρίου (συμβόλαιον τοῦ 1606 ἐν φύλλ. οη᾽ recto τοῦ κώδικος Βαρούχα). Ὁ ναὸς ὑφίσταται ἀκόμη, ἀδιάφορον ἂν διεσκευασμένος, ὡς ἐνοριακὴ ἐκκλησία τῆς Κοινότητος καὶ πανηγυρίζει κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως. β) ὁ « Σωτήρας Χριστὸς μέσα εἰς τὸ χωρίον Πισταγὴ » (συμβόλαιον τοῦ 1608 ἐν φύλλ. ρ᾽ recto). Ὁ ναὸς ἀφιερωμένος εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος σώζεται εἰσέτι ἐντὸς τοῦ χωρίου Βισταγὴ Ἀμαρίου. Καὶ σήμερον ὑπὸ τὰ ὀνόματα ὁ Σωτήρας Χριστὸς καὶ ἁγιὰ - Σωτήρα (τὸ δεύτερον καὶ ἐν νέῳ Μυστρᾷ) νοοῦνται ναοὶ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ.

[1] Π.χ. ἐν τῇ καθωμιλημένῃ τοῦ Ρεθύμνου Κρήτης. Ἀπαντᾷ ὅμως καὶ εἰς τὴν λογίαν γλῶσσαν.

[2] M. Sotiriou, Mistra, deuxième édition, Athènes, 1956, σ. 64.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
17/10/2023 12:54:03 EEST - 167.114.118.212